مثنوی معنوی

جلال الدین محمد مولوی

به کوشش:
دکتر توفیق ه. سبحانی

بسم الله الرحمن الرحیم

مثنوی معنوی

جلال الدّین محمّد مولوی

به‌کوشش :

دکتر توفیق ـ ه. سبحانی

سازمان چاپ و انتشارات
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

مثنوی معنوی

جلال‌الدّین محمّد مولوی

به کوشش دکتر توفیق هـ. سبحانی

چاپ اوّل بهار ۱۳۷۳، تعداد ۳۰۰۰ نسخه

تهران: میدان حسن‌آباد ـ خیابان استخر ـ شماره ۳

تلفن: ۶۷۱۴۵۹، ۶۷۵۸۸۲ و ۶۷۲۶۰۶ ص. پ: ۱۵۸۱۵/۱۳۱۱

به نام خدا

قـوّت از حـق خـواهـم و تـوفیق ولاف
تـا بـه سـوزن بـرکَنَم ایـن کـوهِ قـاف
مثنوی، ۱/۱۳۸۸

چند کلمه دربارهٔ این مثنوی

این مثنوی براساس نسخهٔ شمارهٔ ۵۱ کتابخانهٔ موزهٔ مولانا در قونیه آماده شده است. این نسخه به‌نظر مثنوی‌شناسان ـ و مقدّم بر همهٔ آنان زنده‌یاد نیکلسون[1] و بعد مرحوم عبدالباقی گولپینارلی[2] کهن‌ترین وصحیح‌ترین نسخهٔ مثنوی است. دراینجا به‌تکرار سخنان آن بزرگان لزومی نیست. امّا توضیحی بسیار مختصر دربارهٔ ارزش تاریخی و اصالت نسخه شاید مفید باشد. این نسخه به‌خط یکی از مریدان سلطان ولد به‌نام محمّدبن عبدالله قونیوی با مراقبت و نظارت حسام‌الدین چلبی و خودِ سلطان ولد، از روی پیش‌نویسهایی به‌خطّ حسام‌الدّین چلبی که در محضر مولانا جلال‌الدین قرائت و تصحیح شده بود، استنساخ شده است. به‌احتمال قوی پس از اتمام استنساخ این نسخه در ۲۵ رجب سال ۶۷۷ هـ / ۱۲۷۸ م، پیش‌نویسها طبق عادت دیرینه به‌خاک سپرده شده است.[3] اگر آن پیش‌نویسها به دست نیاید، و صد البتّه بسیار بعید و نامحتمل است که به دست بیاید، این نسخه‌اصیل‌ترین‌وکهن‌ترین‌نسخهٔ‌مثنوی خواهدبود که هرشش دفتر آن دریک‌مجلّدگردآمده است.

این نسخه در اصل به‌ابعاد ۴۹۹×۳۲۲ میلی‌متر است. متن مثنوی از صفحهٔ ۴ تا ۶۱۰، بدون ترنجها و صفحات تذهیب در چهار ستون کتابت شده است. کتابت نسخه از جهاتی به‌شیوهٔ رسم‌الخط امروزی نزدیک است. حدّ و استقلال کلمات تا حدودی حفظ شده، اکثر کلمات مشکول است. من در نثر و شرح مثنوی، تألیف مرحوم عبدالباقی گولپینارلی که ترجمهٔ آن را به پایان رسانده‌ام و تاکنون چهار مجلّد آن از سوی انتشارات وزارت ارشاد اسلامی چاپ و منتشر شده است، از فیلم این نسخه و پاورقیهای مرحوم عبدالباقی در آن کتاب بهره بُرده‌ام و متنِ آن ترجمه را از روی همین نسخه فراهم کرده‌ام. امّا به‌سبب پاره‌یی تصرّفاتِ من در رسم‌الخط و بی‌دقّتی در نمونه‌خوانی و نقصهای دیگر خطاهای بسیار فاحش در متن

---

۱. نیکلسون نظرات خود را دربارهٔ این نسخه و نسخه‌های دیگر مثنوی در ابتدای دفترهای اوّل، سوّم و پنجم چاپ کرده است. آقای دکتر نصرالله‌پور جوادی ترجمهٔ آنها را بر چاپ چهارجلدی مثنوی که به‌سرمایهٔ کتابفروشی امیرکبیر در ۱۳۶۳ منتشر شده افزوده‌اند.

۲. مرحوم عبدالباقی گولپینارلی مقدّمه‌یی مفصل بر نثر و شرح مثنوی نوشته‌اند. من ترجمهٔ کامل آن را در جلد اوّل نثر و شرح مثنوی آورده‌ام. بخش مربوط به‌نسخه‌شناسی هم در مقدمهٔ چاپ عکسی مثنوی که به‌همّت مرکز نشر دانشگاهی چاپ شده، آمده است.

۳. نثر و شرح مثنوی، جلد ۱، مقدمه، صفحهٔ ۲۸.

مثنوی راه یافته است. ان‌شاءالله همین متن در چاپ دوّم کتاب به‌جای متن مغلوط پیشین‌قرار خواهد گرفت.

کاتب مثنوی در کتابتْ تلفّظ عروضی را رعایت کرده و کلمات را به‌آن صورت که تلفّظ می‌شوند نوشته است. تغییرات مختصری که در بازنویسی مجدّد آن اعمال شده است، با نمونه‌هایی به‌عرض خوانندگان می‌رسد:

۱. از نقطه‌گذاری ـ حتّی درحدّ متوسط ـ پرهیز شده است. جز ویرگول و علامت سؤال از علائم دیگر استفاده نشده است. فقط در یکی دو مورد از دو نقطه استفاده شده است. علامت سؤال در جایی که به‌مفهوم کل بیت مربوط است، در پایان بیت و در موارد دیگر در پایان مصراع یا در پایان جملهٔ مربوط آمده است.

۲. «آنک» و «آنچ» همه جا به صورت «آنکه» و «آنچه» آمده است امّا در مواردی به ضرورت وزن به صورتِ اصلی نقل شده است:

«لیک آنک اوّل وزیرشه بُدست...» ۲ / بیت ۲۸۲۰

«... جمله مقلوبست آنچ آورده‌اند» ۲ / بیت ۲۸۵۸

۳. «گ» به‌صورت «ک» نوشته شده است، در مواردی کاتب آن را با یک نقطه و گاه سه نقطه مشخص کرده است: ۳ / بیت ۴۲۸۲؛ ۴ / بیت ۹۰۱. در این کتاب املای رایج رعایت شده است.

۴. افعال نقلی: «کرده است»، «رفته است»، اکثر به‌صورت «کردست» و «رفتست» و گاه به‌صورت «کرده‌ست» و «رفته‌ست» آمده است. همه‌جا کتابت نسخه رعایت شده است. پاره‌یی افعال با اعراب خاص نوشته شده‌اند. مثلاً: بِرَو. بای تأکید در افعال ماضی گاهی به‌ضمّه است، مثلاً: بُبست و... این اعراب در این چاپ رعایت شده است.

۵. «هرکه را»، «هرکرا» به‌دو صورت نوشته شده، کتابت آن مطابق با نسخه است.

۶. «جغد»، «چغد» حتی در یک صفحه به‌دو صورت نوشته شده است: به ۲ / بیت ۱۱۳۵ و بیت ۱۱۴۳ نگاه کنید. در این مورد هم کتابت نسخه رعایت شده است.

۷. «پیغامبر» تقریباً همه‌جا به‌این املا و در یکی دو مورد به‌املای «پیغمبر» نوشته شده است.

۸. «لئام» به‌صورت «لیام» نوشته شده است. ۴ / بیت ۱۲۵۵ در این کتاب با املایِ اصلی آن آمده است.

۹. «علیه‌السّلم»، «علیه‌السّلام» نوشته شده است: ۳ / عنوان پس از بیت ۴۵۲۸

۱۰. «طاووس»، «داوود»، «قلاووز» گاه به‌یک واو و گاهی به‌دو واو نوشته شده است. نگاه کنید: ۳ / ابیات ۷۸۵ـ۷۸۶؛ ۶ / بیت ۲۷۰۶؛ ۲ / بیت ۹۱۵. در این کتاب همه‌جا با دو واو آمده است.

۱۱. «ابرهیم» «اسمعیل» همه‌جا به‌این املا نوشته شده، «توریت» به‌املای خاصّی کتابت شده، در این کتاب به‌املای مرسوم در فارسی آمده است.

۱۲. «دم به‌دم» به‌صورت «دم بدم» و «دم به‌دم» و کلماتی مانند «کوبکو»، «سوبسو» به‌این صورت آمده است. در این مورد و همهٔ موارد دیگر «به» مجزّا نوشته شده است.

۱۳. صفات مرکّب نظیر: «راه‌زن» و کلماتی نظیر «شاه بازه»، «ترکْ تازه» حتی «پیش‌وا» ۴ / بیت ۲۲۰۱ به‌همین املا نوشته شده، در این موارد از کتابت نسخه پیروی شده است.

۱۴. «کژدم» همه‌جا «کردم» نوشته شده: ۳/ بیت ۱۳۵، در این مورد املای امروزی رعایت شده است.

۱۵. نشانهٔ تنوین در کلمات فارسی رعایت نشده، کلمات به‌صورت «ظاهرا»، «غالبا» بدون تنوین است، نگ. ۴/ بیت ۱۵۸۰، در این کتاب از نسخه تبعیّت شده است.

۱۶. «اسپ» و «اسپان» تقریباً همه‌جا با «پ» کتابت شده است. در دفتر دوّم بیت ۳۰۷۸، «کسپ» را که با «اسپ» قافیه شده با «پ» آورده است. در این مورد از رسم‌الخط کتاب صرف نظر شده است.

۱۷. «بی» در کلماتی نظیر «بی‌خود»، «بی‌خرد»، «بی‌هوش» (گاهی بیهوش و بیهش) تقریباً در اکثر موارد به‌همین صورت و دوگانه است. و در این کتاب هم به دوصورت آمده است.

۱۸. توانستن، گاهی «تانستن» تلفّظ می‌شود، در مواردی الف مقصور بالای کلمه گذاشته شده، مثلاً ۶/ بیت ۸۲۸ و ۸۲۰ و «نتوانم» در بیت ۱۰۷۰. توانگری هم یکی دوبار با همین الف مقصور آمده است که «تانگری» تلفظ شود.

۱۹. کلمات مختوم به «هـ» غیرملفوظ، در حالت اضافه به‌صورت «قطرهٔ»؛ در اتّصال بـه «ی» نکـره به‌صورت «قطره‌یی» و در پیوستن به «ی» رابطه به‌صورت «قطره‌ای» نوشته شده است. این قبیل کلمات در نسخه همه‌جا به‌صورت «قطرهٔ»، «رفتهٔ» و... آمده است، امّا در مواردی که این نوع کلمات در پایان مصراع یا بیت آمده، به‌املای امروزی نوشته شده است. نگ. ۴/ بیت ۸۱۸. در این موارد املای نسخه رعایت شده است.

۲۰. «تنجامه»، ۲/ بیت ۳۵۲۴ به‌این صورت آمده، در این کتاب هم به‌همین املاست.

۲۱. «آمن» در همه‌جا به‌همین املاست، بعد آن را به «آیمن» بدل کرده‌اند. در این کتاب هرجا که این کلمه به «آمن» شبیه‌تراست به‌صورت «آمن» و در موارد دیگر به‌املای «ایمن» آمده است. نگ. ۴/ بیت ۷۲۹.

۲۲. «کرد و خُورد» در قافیه با همین اعراب نقل شده، در این کتاب با اعراب «کرد، خَورد» آمده است. نگ. ۴/ بیت ۷۸۶.

۲۳. «زهرها»، «نامها»، «لولها»، «خوشها» به‌املای «زهره‌ها»، «نامه‌ها»، «لوله‌ها»، «خوشه‌ها» آمده است. مثلاً نگ. ۴/ بیت ۳۲۵۱. «جملتان» هم در این کتاب به‌صورت «جمله‌تان» آمده است. ۲/ بیت ۳۶۸۹.

۲۴. کلماتی نظیر «وانکت»، «دانست»، ۴/ بیت ۳۴۷۸، «توبش» ۴/ بیت ۳۳۸۷، «کنی» ۳/ بیت ۱۰۹۴، «مای» ۲/ بیت ۱۹۴۲ که احتمال می‌رفت در قرائت اشکال ایجاد کند، با اشاره در پاورقی به‌ترتیب به‌املای «وآن کِت»، «دانه‌ست»، «توبه‌ش»، «که نی» و «مآیْ» آمده است.

۲۵. گاه کلماتی در کتابت فراموش شده، در مقابله بر بالای بیت یا همان کلمه افزوده شده است، مثلاً در صفحهٔ ۶۲ (چاپ مُرکز نشر)، سطر ۶ نوشته شده است: «چون سفرمود...»، در مقابله به‌این نحو اصلاح کرده‌اند «چون سفر [فر مو]د...». به‌این موارد معدود اشاره نشده است.

۲۶. در بعضی صفحات حواشی ناخواناست. در این موارد به‌ترجمهٔ مثنوی از مرحوم عبدالباقی که به‌نکات مندرج در حاشیه‌ها در پاورقی اشاره کرده است، مراجعه کرده‌ایم. مثلاً در حاشیهٔ صفحهٔ ۶۲

(چاپ مرکز نشر) بیت ۱۲۵۲ خوانده نمی‌شود. در پاورقی به‌این موارد اشاره شده است. حواشی موجود در نسخه دو گونه‌اند: در گونهٔ اوّل، افتادگیها و اصلاحات را با قید «صحّ» افزوده‌اند که آنها را با اشاره درپاورقی وارد متن کرده‌ایم؛ در گونهٔ دوّم با افزودن نشانهٔ «خ»، نسخه بدلهایی از نسخه‌های دیگر مثنوی در حاشیه آمده است که آنها را بدون تصّرف در پاورقی آورده‌ایم.

۲۷. اعراب پاره‌یی کلمات با ضبطِ فرهنگهای معتبر انطباق ندارد. «حُفره» در مواردی هم به‌صورت «حَفره» آمده است: ۱ / بیت ۳۸۰، ۹۸۶ (دوبار)، ۲ / بیت ۱۴۲، ۲۶۵۳، ۲۳۷/۵، ۲۷۰ / ؛ سُبلَت: ۴/ بیت، ۱۶۱، اُلف: ۱ /۱۲۹۹، ۲۶۷۴؛ نُوا: ۲۳۷۴/۵ اَستخوان: ۲ / بیت ۳۲۹۷، ۳ / بیت ۱۰۵۲؛ غَرّه در تمام موارد به‌فتح غین آمده است. دراین موارد جز در «غرّه» کتابت نسخه رعایت شده است. امّا «دُرّها» ۴ / ب ۲۷۴۲، به صورت «دِرّه‌ها» آمده است.

۲۸. «پُستر» به‌جای «بِستر» در ۴ / بیت ۲۰۴۵ به‌این اعراب آمده است.

۲۹. «بنی قریظه» و «بنی‌ نضیر» به‌صورت «بنی قریضه» و «بنی نظیر» آمده است ۳ / بیت 4505/۴۵۰۶. این موارد با اشاره در پاورقی به‌صورت صحیح ضبط شده است.

۳۰. «قرآت» به صورت «قرائت» نوشته شده است.

۳۱. «کندرین» در ۲ / بیت ۶۱۷ به این صورت و در بیت ۶۳۲ به‌املای «کاندرین» آمده است، در این موارد طبق کتابت نسخه عمل شده است.

۳۲. در مواردی اعراب نسخه به آن دلیل که در خواندن اشکال ایجاد می‌کرد، نادیده گرفته شده است. مثلاً در ۵/ بیت ۱۴۶۶ «زونیابی سود و مایه گر خِرد...» کلمهٔ «خِرد» مثل پاره‌یی موارد به کسرِ خا نوشته شده است، ما آن را به «خَرَد» بدل کرده‌ایم.

۳۳. «آن» بعد از «و» و «از» و «ز» به صورت «وان» و «زان» و به ندرت به شکل «زآن» و «وآن» کتابت شده است. در این مورد حتی‌الامکان ـ نه در همه جا ـ کتابت نسخه لحاظ شده است.

۳۴. در ۵/ بیت ۱۳۷ «فلیکوا»، به شکل «فلیکو» آمده است. این کلمه بدون اشاره در پاورقی اصلاح شده است.

۳۵. اعداد فارسی کنار ابیات، بیت شمار مثنوی قونیه است برای آنکه مراجعه و استفاده از مثنوی تصحیح نیکلسون، پیشاهنگِ تصحیح انتقادی و مترجم و مفسّر بزرگ مثنوی هم آسان باشد، ابیاتِ آن کتاب به رقم انگلیسی در کنار بیتها قرار گرفته است.

نگارنده آرزو داشت که این کتاب در پایان سال ۷۲ به‌علاقه‌مندان مثنوی تقدیم گردد و ابتدا به‌سائقهٔ تعصّب اصرار داشت که دانشگاه پیام نور در چاپ این اثر پیشگام باشد. امّا همه چیز وابسته به‌قسمت است. از آقای پدرام میرزایی و آقای مجید سرمدی دانشجویان فاضل و علاقه‌مند دورهٔ کارشناسی ارشد رشتهٔ ادبیات فارسی دانشگاه علاّمهٔ طباطبایی که دربازخوانی مجدّد مرا صمیمانه یاری کردند، متشکرم. از همسر گرامیم و نیلوفر و نازین که در بحبوحهٔ حلولِ نوروز باستانی در اکثر موارد در آماده سازی کتاب صمیمانه یاریم کردند، سپاس فراوان دارم.

هوالاول و الآخر و الظاهر و الباطن
دکتر توفیق هـ. سبحانی